

विश्वशांति Vishwashanti Vrittant

अंक : १४

ऑक्टोबर २०१९

भारतीय संस्कृति दर्शन द्रस्ट

विद्या

मागील लेखात आपण विद्येच्या १४ प्रकारांपैकी ४ वेद, ४ उपवेद यांची माहिती जाणून घेतली. या लेखात आपण ६ वेदांगे जाणून घेणार आहेत.

सहा वेदांगे -वेदांतील मंत्रांचा अर्थ नीट समजण्यासाठी तसेच त्यांचे विशेष विवरण करण्यासाठी वेदांगाचा उपयोग होतो. श्रौत विधी व यज्ञायागासाठी वेदांगे सहाय्यभूत होतात. शिक्षा, कल्प, व्याकरण, निरुक्त, छंद आणि ज्योतिष ही ६ वेदांगे होत.

(१) **शिक्षा** - हे पहिले वेदांग होय.

व्याख्या - स्वर, वर्ण इ. चा उच्चार कसा करावा, हे शिकवणारी विद्या म्हणजे 'शिक्षा' होय.

महत्व - वेदमंत्रांचा उच्चार नीट करण्यासाठी स्वरांच्या ज्ञानाची अत्यंत आवश्यकता आहे. स्वरातून शब्दांचा अर्थ व्यक्त होत असतो. म्हणूनच शब्द एकच असला तरी स्वरोच्चरणात चूक झाल्यास अर्थाचा अनर्थ होतो.

तैत्तिरीय उपनिषदात शिक्षेची स्वर, वर्ण, मात्रा, बल, साम व संतान अशी ६ अंगे सांगितली आहेत.

(अ) वर्ण - 'वर्ण' म्हणजे 'अक्षर'.

(ब) स्वर - उदात्त, अनुदात्त व स्वरित असे ३ स्वर आहेत.

उच्च स्वराला 'उदात्त', नीच स्वराला 'अनुदात्त' व दोहोंच्या मधील स्वराला 'स्वरित' असे नाव आहे.

(क) मात्रा - स्वराचा उच्चार करण्यासाठी लागणाऱ्या वेळेला 'मात्रा' असे म्हणतात.

हस्व, दीर्घ व प्लुत असे मात्रेचे ३ प्रकार आहेत.

- एका मात्रेचा उच्चार करायला जेवढा वेळ लागतो त्याला 'हस्व'.
- दोन मात्रांचा उच्चार करायला जेवढा वेळ लागतो त्याला 'दीर्घ'
- तीन मात्रांचा उच्चार करायला जेवढा वेळ लागतो त्याला 'प्लुत' असे म्हणतात.

- (ऱ) बल - 'बल' म्हणजे वर्णाच्याराचे स्थान होय.
- (इ) साम - दोषरहित व माधुर्यादी गुणांनी युक्त अशा उच्चारणाला 'साम' असे म्हणतात.
- (ई) संतान - 'संतान' म्हणजे संहिता, अर्थात पदांचे सान्निध्य होय. पदांच्या सान्निध्यानेच पदांचा संधी करता येतो. शिक्षा या वेदांगासंबंधीचा 'पाणिनीय शिक्षा' हा लोकप्रिय ग्रंथ आहे.

(२) **कल्पसूत्रे** - वेदांगापैकी दुसरे वेदांग होय.

वेदांग व्याख्या -

'कल्पो वेदविहितानां कर्मणामानुपूर्त्येण कल्पना - शास्त्रम् ।'

'कल्प' म्हणजे वेदविहित कर्माची क्रमबद्ध मांडणी किंवा शास्त्र होय. विधी, नियम, न्याय इ. कल्प शब्दाचे अनेक अर्थ आहेत.

महत्व -

- (अ) कल्पसूत्रे ही कर्मकांड विषयक विधी - नियम सांगतात.
- (ब) प्राचीन हिंदू जीवनाची नित्य - नैमित्तिकादी कर्म, सर्व धार्मिक क्रिया आणि संस्कृती या गोर्ध्णीचे ज्ञान होण्याच्या कामी कल्पसूत्रे उपयुक्त ठरतात.
- (क) वैदिक धर्मातील सर्व कर्म, संस्कार, अनुष्ठाने, रीतीरीवाज प्रामुख्याने कल्पसूत्रातूनच उत्पन्न झालेले आहेत.
- प्रकार - कल्पसूत्रे ३ प्रकारची आहेत.
- (१) **श्रौतसूत्रे** - श्रुतीत म्हणजेच वेदांत सांगितलेल्या यज्ञादी विधानांचे विवरण करणारी सूत्रे ही 'श्रौतसूत्रे' होत.
- (२) **गुह्यसूत्रे** - वैदिक कुटुंबात जन्मापासून मृत्युपर्यंतचे केले जाणारे सर्व संस्कार, तसेच पार पाडली जाणारी विविध कर्तव्ये व अनुष्ठाने यांचे विवरण करणारी सूत्रे ही 'गुह्यसूत्रे' होय.
- (३) **धर्मसूत्रे** - सामाजिक, राजनैतिक, पारमार्थिक कर्तव्ये तसेच वर्णश्रेमजार्तींची कर्तव्ये, चोरी, इ. विविध अपराधांना दंड इ. चे विवरण करणारी ती 'धर्मसूत्रे' होय.
- याशिवाय 'शूल्बसूत्रे' या आणखी एका सूत्रप्रकाराचा उल्लेख सापडतो. 'शूल्बसूत्रे' ही यज्ञासाठी क्षेत्र मोजून घेणे, त्यावर वेदी बांधणे याविषयक नियमांचे विवरण करतात.

(३) **व्याकरण** - व्युत्पत्ती- 'व्याक्रियन्ते शब्दा अनेन इति व्याकरणम् ।' ज्याच्यादूरे अपशब्दांपासून सुशब्द वेगळे काढले जातात ते 'व्याकरण' होय.

व्याख्या - कोणत्याही भाषेच्या अंगप्रत्यंगाचे विश्लेषण व विवेचन ज्यात केले जाते, ते 'व्याकरण' होय.

व्याकरणाचे दुसरे नाव 'शब्दानुशासन' आहे. शब्दांचे अनुशासन करणे म्हणजेच शब्दसिद्धी करणे हे व्याकरणाचे प्रमुख कार्य आहे.

महत्त्व -

१. कोणत्या शब्दाचा कशा प्रकारे प्रयोग करावा हे व्याकरणावरून कळते.

२. शब्दांच्या शुद्धाशुद्धतेचे ज्ञान व्याकरणामुळे च होते.

३. वेदांचा अर्थ कळण्यासाठी व्याकरणाचे ज्ञान आवश्यक आहे.

ऋग्वेद या आद्य ग्रन्थातील अर्थाचा बोध व्हावा या गरजेतून व्याकरण या वेदांगाची उत्पत्ती झाली असा उल्लेख सापडतो.

संस्कृत भाषेचा आद्य व्याकरणकार इंद्र होय.

सांप्रत पाणिनीय व्याकरण हा व्याकरणरूपी वेदांगाचे प्रतिनिधित्व करणारा ग्रन्थ आहे.

(४) निरुक्त -

व्याख्या - निर् + उक्त म्हणजेच म्हटलेले किंवा सांगितलेले ते 'निरुक्त' होय. पूर्वीपासून निरुक्त व निघण्टू यांना एकत्रितपणे 'निरुक्त' अशी संज्ञा पडलेली आहे. निरुक्त हे यास्काचार्य रचित आहे.

महत्त्व - निरुक्तात शब्दांचे केवळ अर्थ दिलेले नसून त्या अर्थांशी जुळणारी अशी त्यांची व्युत्पत्ती केलेली आहे. म्हणजेच निरुक्तात प्रत्येक शब्दाचा बारकाईने अभ्यास केला आहे. शब्द आणि अर्थ यांचे निर्वचन कसे करावे, याचे ज्ञान निरुक्ताच्या द्वारेच होऊ शकते. म्हणूनच वेदार्थ जाणण्यासाठी निरुक्ताची अत्यंत आवश्यकता आहे.

निघण्टू - प्रजापती कश्यप हा याचा कर्ता असल्याचे महाभारतावरून कळते.

व्याख्या - कठीण शब्दांचा संग्रह किंवा कोश म्हणजे 'निघण्टू'. निघंटूच्या ५ अध्यायांपैकी पहिल्या ३ अध्यायात एकार्थवाची शब्दसंग्रह आहे, ४ थ्या अध्यायात अनेकार्थवाची शब्द आहेत तर ५ व्या अध्यायात अग्नीपासून देवपत्नीपर्यंत वैदिक देवतांची नावे दिलेली आहेत. यास्काचे निरुक्त हे याच निघण्टूवर आधारलेले आहे.

(५) **छंद** - 'छंद' हे वेदांगापैकी पाचवे अंग होय.

वेदांग व्युत्पत्ती - 'छद झाकणे' म्हणजेच वेदांचे आवरण असणारे ते 'छंद' होत.

व्याख्या -

(१) 'यदक्षरपरिमाणं तच्छन्दः ।'

ज्या रचनेत विशिष्ट अक्षरांचे परिमाण असते, तो छंद होय.

(२) 'छन्दः पादौ तु वेदस्य ।"

मनुष्याला जसा पायांचा आधार महत्त्वाचा, तसे वैदिक मंत्रांनाही छंदाचा आधार आवश्यक असतो. संहिता व ब्राह्मण या ग्रन्थात गायत्री, उष्णिक, अनुष्टुभ, बृहती, पंक्ती, त्रिष्टुभ व जगती या प्रधान छंदांची नावे सांगितली आहेत.

- गायत्री छंदात एकूण २४ अक्षरे असतात.
- उष्णिक छंदात एकूण २८ अक्षरे असतात.
- अनुष्टुभ छंदात एकूण ३२ अक्षरे असतात.
- बृहती छंदात एकूण ३६ अक्षरे असतात.
- पंक्ती छंदात एकूण ४० अक्षरे असतात.
- त्रिष्टुभ छंदात एकूण ४४ अक्षरे असतात.
- जगती छंदात एकूण ४८ अक्षरे असतात.

या वैदिक छंदापासूनच पुढे संस्कृतातील लौकिक छंदांचा विकास झाला.

(६) **ज्योतिष** - हे एक वेदांग असून कालविधानशास्त्र म्हणून या अंगाची निर्मिती झाली, असे वेदांग ज्योतिषात म्हटले आहे.

'ज्योतिषामयनं चक्षुः ।' ज्योतिष हा वेदांचा डोळा आहे, असे म्हटले जाते.

ऋग्वेद ज्योतिष, यजुर्वेद ज्योतिष व अर्थर्व ज्योतिष अशी ३ वेदांग ज्योतिषे उपलब्ध आहेत.

(अ) **ऋग्वेद ज्योतिष** - लगध हा याचा कर्ता असून यात ३६ श्लोक आहेत.

(ब) **यजुर्वेद ज्योतिष** - याचा कर्ता शेष असून यात ४४ श्लोक आहेत.

(क) **अर्थर्व ज्योतिष** - हे पितामहाने काश्यपाला सांगितलेले असून यात १६२ श्लोक आहेत.

महत्त्व - वैदिक आर्याना यज्ञयांसाठी देश, दिशा व काल यांच्या ज्ञानाची गरज होती. धर्मकृत्यांच्या आरंभी कोणत्या देशात हे धर्मकृत्य केले जाते यांचा संकल्प करावा लागतो, तसेच यज्ञकुंड निर्माणासाठी दिशा समजून घ्याव्या लागतात. विशिष्ट नक्षत्रांवर विशिष्ट विधी विहित असतात. हे कालज्ञान होण्यासाठी आकाशातील नक्षत्रे व ग्रह यांच्या गति-स्थितीचे ज्ञान होणे आवश्यक असते. यासाठीच ज्योतिष या वेदांगाची निर्मिती झालेली आहे.

व्यथा कॅन्सर रुगणंच्या - फुंकर आयुर्वेदाची रुगणानुभव - १२

Name - RBL	Sex - Male
Type of Cancer	CA Tongue Stage I, Grade I; Recurrence - Stage IV A
Age at diagnosis - 44 years (2013)	Date of diagnosis - 27/03/2013
Present age - 49 years (2018)	
Duration of Ayurvedic treatment	4 years 6 months (Nov. 2013 to May 2018, patient still under Ayurvedic treatment).
Status at enrollment w.r.t. Conventional treatment	Post Surgery and Radiation, During Chemotherapy.
Details of Conventional treatment	<ul style="list-style-type: none"> • Surgery - Wide lesion excision glossectomy + Left Modified Neck Dissection - 28/03/2013. • Chemotherapy - 4 cycles - Nov. 2013 to Feb. 2014. • Radiotherapy - <ul style="list-style-type: none"> a) 1st Set - Apr. 2013. b) 2nd Set - Feb. 2014 to Mar. 2014. • Patient is on regular follow-up of Oncologist.
Outcome of adjunct Ayurvedic treatment	<ul style="list-style-type: none"> • Tolerated Radiotherapy and Chemotherapy with minimal side effects. • Improvement in Quality of Life. • No recurrence or metastasis since Feb. 2014.
Survival (DFS / OS)	<ul style="list-style-type: none"> • Patient has Overall Survival (OS) of 5 years 2 months and Disease Free Survival (DFS) of 4 years 6 months. • Reported 5 years Relative Survival Rate (RSR) in such cases is 52%.

मी राजेंद्र भाऊलाल लोहार, माझे शिक्षण १० वी, आय.टी. आय (वेल्डर). माझे वेल्डिंगचे वर्कशॉप आहे. मी २० वर्षांपासून वेल्डिंग करत आहे. मला २०१३ या वर्षी जीभेला बारीक जखम झाली. त्यानंतर १-२ महिन्यांनी मी धुळे येथे जाऊन डॉ. हेंमत मोरे, नाक-कान-घसा तज्ज्ञ या डॉक्टरांकडे गेलो. त्यांनी मला तपासल्यानंतर सांगितले की तुम्हाला बायोप्सी करावी लागेल. मग त्यांनी बायोप्सी करून चेकिंगला पाठवली. नंतर मग त्याचे निदान झाले. डॉक्टरांनी मला लगेच सांगितले की तुम्हाला लगेच अर्जट ऑपरेशन करावे लागणार आहे. नंतर मग आमच्या घरच्या मंडळींनी मला पुण्याला दीनानाथ मंगेशकर या दवाखान्यात नेले. तेथील डॉ. पारसनीस यांनी माझ्या जीभेच्या कॅन्सरवर शस्त्रक्रिया केली. त्यानंतर मला ८ दिवसानंतर डिस्चार्ज देण्यात आला. नंतर डॉ. पारसनीस यांनी मला ४२ दिवस रेडिएशन घेण्याचा सल्ला दिला. पण माझी तब्बेत साथ देत नसल्याकारणाने मी फक्त १० दिवस रेडिएशन घेतले. मला तेथे खूप त्रास झाला. काही दिवसानंतर मला परत त्रास जाणवायला लागला. काही दिवसांनी मला पुण्यातील नातलगांनी आपल्या आयुर्वेद दवाखान्याचा पत्ता दिला, मग आम्ही नाशिक येथे आयुर्वेद हॉस्पिटलला गेलो तेथे मला डॉ. सरदेशमुख सर व देशमुख मँडम यांनी बघितल्यावर त्यांनी मला येथे येण्याचा सल्ला दिला व तेथे मला डॉ. भार्गव सर यांनी केमोथेरपीचा सल्ला दिला. मग मी वाघोली आयुर्वेद

दवाखान्यात केमोथेरपी घेण्यास सुरवात केली. मी तेथे ५ केमो घेतले. केमोथेरपी, रेडिओशन घेत असतांनाच मला सोबत आयुर्वेद औषधे देण्यात आली.

त्या आयुर्वेद औषधांमुळे केमोथेरपी, रेडिओशन थेरपीचा जो साईड इफेक्ट होतो तो अजिग्रात जाणवला नाही. तेव्हा पासून म्हणजे सन २०१४ पासून तर २०१८ पर्यंत मला आयुर्वेद औषधे चालू आहेत.

कॅन्सर पेशंटला जो केमोथेरपी, रेडिओशन यांमुळे उद्भवणारा त्रास असतो तो आयुर्वेद औषधांमुळे फार कमी होतो. आयुर्वेद औषधे घेत असतांना मला वाघोली येथील डॉ. सरदेशमुख सर व देशमुख मँडम, सर्व स्टाफ, आया, मावश्या, मामा यांनी मला मोठे योगदान दिले. वाघोली येथील संपूर्ण स्टाफ अगदी मनमिळावू. केमोथेरपी देणारे डॉ. रामदासी सर यांचेही योगदान आहे. रेडिइशनचे दोघे सर यांनी पण मला मोठे योगदान दिले. आणि या आयुर्वेद औषधांमुळे माझी भूक वाढलेली आहे. माझी पचनशक्ती वाढली. मला झोप अगदी व्यवस्थित लागते. मी आता अगदी पहिल्यासारखा कामधंदा करतो. मला आता कुठलाच त्रास नाही. परत मध्यंतरी देशमुख मँडमनी मला पंचकर्मचा सल्ला दिला. सल्ला दिल्यापमाणे मी वाघोली येथे जाऊन ७ दिवस पंचकर्म चिकित्सा घेतली. त्याचापण मला खूप लाभ झाला. मी आतापर्यंत डॉक्टरांनी सांगितल्याप्रमाणे ऐकत गेलो आणि आता मला जवळजवळ ४ वर्षे झाली, आयुर्वेद औषधे घेत आहे. मला त्या आयुर्वेद औषधापासून १०० टक्के फायदा झालेला आहे. मी व माझे आई, वडील भाऊ हे सगळे स्टाफ, डॉक्टर्स, नर्स, आया, मावश्या यांचे ऋणी आहोत आणि मला दवाखान्यात अतिशय चांगली सेवा मिळाली. म्हणून मी माझे दोन शब्दांचे मनोगत आपल्या समोर सादर केलेले आहे.

हार्दिक
अभिनंदन

डॉ. सदानंद प्र. सरदेशमुख

अध्यक्ष - भारतीय संस्कृति दर्शन ट्रस्ट

संचालक - आयुर्वेद हॉस्पिटल अॅण्ड रिसर्च सेंटर,
इंटिग्रेटेड कॅन्सर ट्रीटमेंट अॅण्ड रिसर्च सेंटर, अर्थव नेचर हेल्थकेअर प्रा. लि.

मेडिसिन इंडिया नॅशनल अवॉर्ड - २०१९

‘एक्सलन्स इन आयुर्वेद’

मिळाल्याबद्दल हार्दिक अभिनंदन

तडवळच्या भारतीय संस्कृति दर्शन ट्रस्ट संचालित केशव आबाजी स्कूलचे यश

अक्कलकोट तालुक्यातील तडवळ येथील भारतीय संस्कृति दर्शन ट्रस्ट संचालित केशव आबाजी इंग्लिश मीडियम स्कूलच्या खेळाडूंनी अक्कलकोट तालुकास्तरीय क्रीडा स्पर्धेत घवघवीत यश मिळविले आहे.

क्रीडा व युवक सेवा संचालनालय - महाराष्ट्र राज्य पुणे व जिल्हा क्रीडा परिषद, जिल्हा क्रीडाधिकारी कार्यालय यांच्या विद्यमाने या स्पर्धा आयोजित केल्या होत्या. बुध्दिबळ स्पर्धेत १४ वर्ष वयोगटात ऋतुराज संतराम कोडकोळी याने द्वितीय क्रमांक पटकावला. त्यामुळे त्याची जिल्हास्तरावर निवड झाली. योगासन स्पर्धेत १४ वर्ष वयोगटात प्रियांका तलवार हिने चौथा क्रमांक पटकावला. त्यामुळे तिची जिल्हास्तरावर निवड झाली. १७ वर्ष वयोगटात भालाफेकमध्ये इरण्णा ढवळगी याने तिसरा क्रमांक पटकावला. ७५ किलो वजनीगटातील कुस्ती स्पर्धेत राहुल हलसंगी याने प्रथम क्रमांक पटकावला. त्यामुळे त्याची जिल्हास्तरावर निवड झाली. ५५ किलो वजनीगटात मुसा जकातदार याने द्वितीय क्रमांक पटकावला. या खेळाडूंचे मुख्याध्यापिका सौ. गीतांजली सरदेशमुख, उपमुख्याध्यापक विनित बिराजदार, क्रीडाशिक्षक पवन धोत्रे यांनी कौतुक केले आहे.

मधुसूदन वटी

वैशिष्ट्ये : हळद, आवळा व शुध्द शिलाजीत यांपासून बनवलेले मधुमेहासाठी उपयुक्त औषध.

उपयोग : वरील औषध मधुमेहातील अनेक लक्षणे कमी करण्यासाठी उपयुक्त आहे. हे औषध वाढलेला कफदोष व मेद धातू यांना कमी करते. पर्यायाने मधुमेह आटोक्यात ठेवण्यासाठी मदत होते.

मात्रा : २ गोळ्या २ वेळा कोमट पाण्याबरोबर.

औषधी वनस्पती - गुडूची (गुळवेल)

गुडूची (*Tinospora cordifolia*)

सामान्यपणे गुळवेल या नावाने ओळखली जाणारी वनस्पती असून *Menispermaceae* कुळातील आहे. ही

बहुर्षायु, लांब विशेषत: आंबा, कडुलिंब या सारख्या झाडांवर चढणारी वेल आहे. याची साल भुरकट रंगाची असते तर या वेलीची पाने ही हृदयाकृती, एकान्तर व शेवटी टोकदार अशी असतात. पुष्ट हे गुच्छ स्वरूपात किंवा एक-एकटे (Solitary) असून याची फळे वाटाण्याच्या आकाराची व लाल रंगाची असतात.

गुळवेल ही अतिशय सात्विक व रसाय अशी वनस्पती समजली जाते. गुळवेल विशेषत: ताप, मधुमेह, कावीळ, अम्लपित्त, सर्वसंधिशूल व हृदयाचे विकार यांमध्ये अतिशय उपयुक्त आहे. रोगप्रतिकार क्षमता वाढवण्याकरिता रसायन म्हणून ही वनस्पती उपयोगी आहे. ही वनस्पती वात-पित्त-कफ या तिन्ही दोषांचे शमन करणारी आहे. कर्करोगांमध्ये विशेषत: ल्युकेमिया (रक्ताच्या कर्करोगात) तसेच कर्करोगात ताप हे लक्षण असल्यास अतिशय गुणकारी आहे.

या अंकातील सर्व उपाय आयुर्वेदिक वैद्यांच्या मार्नदर्शनास्वाली योजावेत.

❖ देणगीद्वारांना निवेदन ❖

आयकर अधिनियम 35 (1) (ii) व 80 (G) अंतर्गत देणग्या चेक / डिमांड ड्राफ्टने 'भारतीय संस्कृति दर्शन ट्रस्ट' या नावाने स्वीकारल्या जातील.

प्रकाशक : भारतीय संस्कृति दर्शन ट्रस्ट

संपादक : डॉ. सदानंद प्र. सरदेशमुख

विश्वास्ति धाम, केसनंद रोड, वाघोली, पुणे - ४१२२०७,
फोन : ०२०-६७३४६००० / ९५४५५०८८९०

ईमेल : vsv@bsdt.in, वेबसाईट : www.bsdt.in

आयुर्वेद महाविद्यालय : ०२०-६७३४६१५२

आयुर्वेद हॉस्पिटल अॅण्ड रिसर्च सेंटर : ०२०-६७३४६१०४ / ६१३०

इंटिग्रेटेड कॅन्सर ट्रीटमेंट अॅण्ड रिसर्च सेंटर : ०२०-६७३४६००० / ६१२१

अर्थर्व नेचर हेल्थकेअर प्रा.लि. : ०२०-२०२६१३६४, ८४४६००९३७६

प्रकाशन समिती सदस्य : डॉ. वासंती गोडसे, डॉ. पल्लवी मोदे, श्री. राधेश कुलकर्णी, श्री. श्याम शितोळे